

Inleiding

Jeugdige delinquenten worden bij sociaalpsychiatrische screenings vaak gediagnosticeerd als kampend met een gebrekkige gewetensontwikkeling. Een onderzoek van de GGD Amsterdam komt zelfs tot de conclusie dat dit voor vrijwel de gehele onderzochte groep jongvolwassenen in de zogeheten Top600-criminelen geldt. Bij ongeveer een derde werd de gewetensfunctie als ernstig verstoord aangeduid (Segeren & Fassaert 2014). De term (gebrekkige) gewetensontwikkeling is in de forensischpsychiatrische diagnostiek en in pro Justitiarapportages volkomen ingeburgerd. De scores van justitiabelen op dit punt bepalen mede het vonnis van de rechter en de mate waarin plek wordt ingeruimd voor behandeling met het oog op resocialisatie en voorkomen van recidive. Ook kan dit aspect meewegen in de beslissing of jongvolwassen daders (van 18 tot 23 jaar) als volwassene worden berecht of volgens het adolescentenstrafrecht. Het oordeel ‘gebrekkige gewetensfuncties’ is dus niet onbelangrijk.

Tegelijkertijd bestaat er – ook in forensische diagnostiek – nog steeds veel onduidelijkheid over hetgeen onder geweten en gewetensontwikkeling moet worden verstaan, zo komt naar voren in dit themanummer van *Justitiële verkenningen*. Veel definities van het geweten verwijzen naar de functie ervan en naar de verschillende aspecten die daarbinnen kunnen worden onderscheiden. De Dikke Van Dale definieert het geweten als ‘innerlijk besef van goed en kwaad, de gezamenlijke al of niet bewuste voorstellingen en begrippen, waarnaar de mens de zedelijke waarde van eigen handelen beoordeelt, het bewustzijn van plicht, in zoverre het zich zelfs tegenover natuurlijke wensen en begeerten stelt’. Maar een dergelijke definitie lijkt weinig bij te dragen aan een verklaring waarom de ene mens hierover wel zou beschikken en de andere niet.

Het woord ‘gezamenlijke’ in de definitie uit het woordenboek is terug te vinden in het synoniem ‘consciëntie’, dat we herkennen in het Engels en in de Romaanse talen. Dit verwijst dan naar een gezamenlijk weten, wat dus het individuele (ge)weten overstijgt. Boer (2016) heeft gewezen op de tegenstrijdigheid van de opvatting van het geweten als een hoogst individueel iets. Bijvoorbeeld als het gaat om de weigering een wettelijke verplichting uit te voeren (zoals dienstplicht, of de weigering van een ambtenaar om stellen van gelijke sekse te trouwen). In dit themanummer wordt veelal Schalkwijks definitie van het geweten

gehanteerd (Schalkwijk 2022): het geweten is een psychische functie die een bewakersfunctie heeft voor het evenwicht van de identiteit, door voortdurende evaluatie van de zelfwaardering. Daarin worden drie domeinen onderscheiden: het empathisch vermogen, de geneigdheid zelfbewuste emoties te ervaren als schaamte, trots of schuld, en het morele ontwikkelingsniveau. Deze domeinen komen terug in de verschillende artikelen.

In het openingsartikel baseert psychiater *Frans Schalkwijk* zijn betoog enerzijds op zijn eigen ervaringen als therapeut en pro Justitia-rapporteur en anderzijds op wetenschappelijk onderzoek naar de relaties tussen ontwikkeling en functie van het geweten, morele ontwikkeling en delinquent gedrag van vooral jeugdigen. Eerst bespreekt hij hoe de relatieve vloeibaarheid van het geweten tot stand komt en hoe mensen dat in henzelf ervaren. Vervolgens gaat de aandacht uit naar degenen die het geweten van een ander beoordelen (zoals pro Justitia-rapporteurs), waarbij de sociaal-culturele context een belangrijke rol kan spelen.

In het tweede artikel focust *Minet de Wied* op het fenomeen empathie, oftewel het vermogen je te kunnen verplaatsen in de gedachten en gevoelens van anderen. Empathie speelt een belangrijke rol in de gewetensontwikkeling en lijkt een remmende werking te hebben op crimineel gedrag, vooral in de adolescentie. In dit artikel staan empathieproblemen bij kinderen en adolescenten met disruptieve gedragsstoornissen centraal. De auteur gaat in op de vraag wat empathie is en geeft een korte beschrijving van deze gedragsstoornissen. Zij wijst erop dat een gebrek aan empathie zowel bij deze stoornissen als bij psychopathie voorkomt. Het is belangrijk om aan een geconstateerd gebrek aan empathie niet onmiddellijk de diagnose 'psychopathische trekken' te verbinden. Voor jeugdigen wordt dit namelijk vaak als een contra-indicatie voor behandeling gezien. Het kan ertoe leiden dat zij als onbehandelbaar worden beschouwd en berecht volgens het volwassenenstrafrecht.

Evelyn Heynen, Eveline van Vugt, Mark Assink en Geert-Jan Stams vragen vervolgens aandacht voor een ander domein van het geweten, namelijk de morele ontwikkeling. Interventies die zich richten op de morele ontwikkeling van jeugdige delinquenten zouden een gunstig effect kunnen hebben op het verminderen van recidive. Een door de auteurs verrichte meta-analyse laat echter zien dat met deze zogenaamde morele gedragsinterventies het niveau van moreel oordelen

van jeugdige delinquenten weliswaar significant verhoogd kan worden, met 22%, maar dat dergelijke interventies geen effect hebben op recidive. Mogelijk is de effectiviteit van morele interventies voor jeugdige delinquenten te verhogen door meerdere aspecten van de morele ontwikkeling tegelijkertijd te beïnvloeden in plaats van bijvoorbeeld alleen moreel oordelen of empathie. Daarnaast kan het zijn dat eerst een gebrekkige agressieregulatie aangepakt moeten worden, dikwijls veroorzaakt door een geschiedenis van traumatische gebeurtenissen, voordat morele gedragsinterventies effectief kunnen zijn.

In de bijdrage van *Julia Tiemersma* staat de praktijk van klinici en rapporteurs centraal die moeten beoordelen of jonge daders beschikken over een gebrekkig geweten. Zij signaleert dat de kwaliteit van de diagnostiek van gewetensontwikkeling mager is en dat er behoefte bestaat aan een handreiking voor het systematisch in kaart brengen van het geweten. De auteur was betrokken bij de ontwikkeling van een instrument waarmee de kwaliteiten van jongeren met betrekking tot empathie, zelfbewuste emoties als schaamte en schuld, en morele ontwikkeling kunnen worden beoordeeld. In dit artikel wordt dit instrument beschreven in samenhang met theorievorming rond het geweten. Voor de constructie van het instrument werd tevens ervaringskennis van Nederlandse experts verzameld.

Ten slotte brengt *Laura van Oploo* verslag uit van haar onderzoek naar de vraag in hoeverre gerechtelijk deskundigen in strafzaken etnische en culturele aspecten betrekken bij hun onderzoek naar jonge verdachten. Een substantieel deel van de verdachten waarover pro Justitia wordt gerapporteerd, heeft een migratieachtergrond. De auteur bespreekt op welke manier dergelijke aspecten het pro Justitia-onderzoek, waarin onder andere de gewetensontwikkeling aan de orde komt, kunnen beïnvloeden en welke gevolgen dat heeft voor het gedragsdeskundige advies aan de rechter evenals voor de sanctietoemingsbeslissing, die mede op basis van dit advies tot stand komt.

Tot slot een woord van dank aan auteur Frans Schalkwijk en redactieraadlid Andrea Donker, die beiden een waardevolle bijdrage hebben geleverd aan de totstandkoming van dit themanummer.

Marit Scheepmaker*

* Mr. drs. M.P.C. Scheepmaker is als wetenschappelijk medewerker verbonden aan het WODC en redactieraadlid van *Justitiële verkenningen*.

Literatuur

Boer 2016

T.A. Boer, 'De functie van het geweten binnen de ethiek', *Nederlands Tijdschrift voor Recht en Religie* 2016, afl. 4, p. 3-14.

Schalkwijk 2022

F. Schalkwijk, *Morele ontwikkeling en jeugddelinquentie. De mythe van de gewetenloze jongere ontrafeld*, Amsterdam: Boom 2022.

Segeren & Fassaert 2014

M. Segeren & Th. Fassaert, *In de nesten. Analyse van de voorgeschiedenis van een groep jongvolwassen gewelddadige veelplegers uit Amsterdam*, Amsterdam: GGD 2014.